

KOVÁCS Gábor

Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar
Irodalom- és Kultúratudományi Intézeti Tanszék
Veszprém, Magyarország
kovacsgabesz1@gmail.com

BETEGEK ÖRÖME

Gárdonyi Géza: Ki-ki a párjával

Happiness of the Sick

Radost bolesnika

Gárdonyi Géza kisregényeinek központjában az alábbi poétikai megfontolás áll: „az izgalmat keresd, amelyben a karakter előötlük. Bajt, szorultságot és a karaktert tengelyében bántó helyzetet, esetet” (Gárdonyi 1974, 77). 1918-as *Ki-ki a párjával* című kisregényében ez a kényszerhelyzet a tudóvész. A szöveg a halálos betegségben élő ember tetteit vizsgálja. Természetesen a tudóvész nem pusztán „csak” egy testi betegség, hanem a személyközi viszonyok deficitjének allegóriája is a műben. Így az alkotás végül is a lélek betegségeit is kutatja. Azonban a szöveg legdinamikusabb szemantikai munkája az, ahogyan előállítja a tbc allegorézisén túlmutató, kizárólag e regényre jellemző tudóvész-metaforáit. Tanulmányomban azt vizsgálom, milyen eljárásokon keresztül jönnek létre a tudóvész-főszereplők metaforikus értelmet feltáró alakmásai.

Kulcsszavak: a tudóvész az irodalomban, 1918, kisregény, narratív paralelizmus, alakmás

Sík Sándor éles szemmel figyelt fel a Gárdonyi-novellák és -kisregények egyik közös sajátosságára, ti. arra, hogy Gárdonyi szívesen folyamodik regényötletei kidolgozása során valamilyen hátrányos helyzettel felruházott írott figurához:

Szívesen keresi az irodalmitag még ki nem aknázott érdekes miljöket (*A kürt, Ida regénye, Leánynézőben, Falusi verebek*), meghódítja a vakok (*A kertésznek csak egy lánya volt, Két katicabogár, Leánynézőben*), a siketnémák (*A kapitány*), a nyomorékok (*A kisgróf*), sőt a tudóvészesekek (*Kiki a párjával*) világát (Sík 1928, 76).

Azért kiemelkedően fontos Sík Sándor észrevétele, mert maga Gárdonyi is azt vallja, hogy a kiszolgáltatott, hátrányos vagy kényszerhelyzet az egyik legjelentősebb vagy legcélravezetőbben kiaknázható kisregényformáló erő.¹ A kényszerített, a sérült vagy a beteg ember tettereje számára még azok a helyzetek is kihívást jelentenek, amelyeket a hétköznapiok nyugalmában élő, az ép vagy az egészséges ember észre sem vesz. S – Gárdonyi szerint – éppen az akaratot provokáló léhelyzetek fundamentálisak a kisregény számára:

Nagynovellában fő a nagy gőzű, csökönyös vagy egyébképpen rendetlen akarat, hogy valamit teljes erejével vagy lelke gyökerével, élete árán is akarva akar. Olykor maga vesztére esztelenül, mert ez kelt extázist, nagy cselekedetet, nagy bajt (Gárdonyi 1974, 78).

Az akaratot próbára tevő szituáció történetképző hatását csak fokozza az, ha ebbe a helyzetbe egy olyan írott figura van belevetve, aki képtelennek tűnik a megoldás kivitelezésére. Gárdonyi René Bazin francia írótól tanulta, hogy például a betegség állapota mennyire hálás regényalapot képező szituációkat rejt magában:

Bazin egyetlen húrja: a szenvedő állapot, helyzet a társadalomban. Tehát: szűkölködés, ínség, betegség, reménytelenség. De még időjárással való bajlakodás is. Az érdeklődés az efféle művek iránt azon alapul, hogy másoknak a szenvedését érzelmileg fogjuk fel. A nyáj-öszön rezeg bennünk, a nőnek, gyermeknek, védtelennek, ártatlannak tehetetlensége (Gárdonyi 1974, 76).

Gárdonyi egyik utolsó kisregényében, a *Ki-ki a párjával* című művében éppen ezt a történetalkotó mechanizmust hozza működésbe. A regény arra mutat rá, hogy a bármilyen értelemben vett kiszolgáltatottság milyen bölcseleti forrást jelent az irodalmi gondolatképzés számára.

A kisregényi forma Gárdonyi művében

Gárdonyi Géza 1918-as elbeszélő műve, a *Ki-ki a párjával* vérbeli kisregény. Gárdonyi annak a szövegkonstrukciónak az irodalmiságát, amit ma *kisregénynek* nevezünk, a *nagynovella* (Gárdonyi 1974, 60, 61, 62, 66, 77, 92,

¹ Ezzel Gárdonyi már az 1900-as évek előtti *Az én falum* írásakor tisztában volt. Ekkori novelláiban még főként a gyermeklét kényszerhelyzeteit aknáztta ki: „könnyű fonatra alkalmas mindig az olyan ellentét, amely a gyermeket olyan helyzetbe vagy feladat elé állítja, mely korával és erejével nem egyezik, nem neki való, kényszerhelyzet” (Gárdonyi 1974, 80). Ezt különben Mark Twaintól tanulta.

105) kifejezéssel jelölte meg *Mesterkönyvének* az 1910-es évek során készült poétikai feljegyzéseiben, amely terminus bár nem maradt fenn a műfajtörténeti fogalomhasználatban, azért legalább annyira jól orientál, mint a *kisregény* fogalma. Ha mind a *nagynovella*, mind a *kisregény* terminust használjuk, akkor nagy vonalakban rá lehet mutatni a századforduló specifikus elbeszélő formájának néhány sajátosságára. A kisregény poétikailag jellemezhető másságát köztes pozíciója határozza meg: a novella problémacentrikussága és a regény részletezőkészsége között közvetít. Egyfelől fenntartja a viszonylag szigorú témakonzentrációt, másfelől a középpontba állított problémát részletekbe menően jeleníti meg. A kisregény szövegszándéka nem képes lecsupaszított formájában, minden reflexió nélkül pusztán csak felmutatni egy eseményt úgy, mint ahogy azt a novella teszi. Gárdonyi ezt így fejezi ki: „a kisnovella egy ellentézés, a nagynovella sok” (Gárdonyi 1974, 92). A kisregény tehát nem törekszik az abszolút „redukcióra” (vö. Szmirnov 2007). Azonban nem törekszik a „sokszólamúságra” sem, nem akarja a lehető legtöbb oldalról megközelíteni az adott problémát oly módon, mint ahogy azt a regény teszi (vö. Bahtyin 2007). A kisregény mindig egy problémára koncentrál, s azt ismétlődő szituációkban felelevenítve alaposan, de csak egy uralkodó vagy két ellentétbe állított nézőpont felől vizsgálja meg (vö. Kovács 2011).

Ennek a kisregényi formának az éltető ereje a szövegalkotás kettős szervezésében rejlik. Gárdonyi szerint a kisregény a szereplő és kiélezett élethelyzete közötti feszültségből épül fel. Ezt röviden így határozza meg: „egy karakter és az ellentézisei, amelyekbe ütközik, ez a fő s minden!” (Gárdonyi 1974, 90). Ennek megfelelően két alapegysége van az elbeszélés alapszerkezetének. Egyfelől adott az elbeszélt cselekmény, melynek fő célja nem is annyira a mese előállítása, mint inkább egy feszült szituáció felépítése, amely a szereplőt próbára tevő kényszerhelyzet világát teremti meg. Gárdonyi szerint a regényírónak kifejezetten ezt a feszültséget kell keresnie: „az izgalmat keresd, amelyben a karakter előötlik. Bajt, szorultságot és a karaktert tengelyében bántó helyzetet, esetet” (Gárdonyi 1974, 77). Másfelől adott a karakter, mely a kényszerhelyzetet feltáró elbeszélésszegmenseket egységgé tudja összefűzni. Gárdonyi a kényszerhelyzet előállítása mellett nem is annyira a cselekményszöveg eljárást, mint inkább a karakter prózanyelvi felépítését tartja fontosabbnak: „a regény úgy becses, ha mentül szembeötölőbb benne a karakter, s mentül inkább ez érdekel, nem a mese” (Gárdonyi 1974, 67). Eszerint az az igazán regényi, ha nem a szereplő van a történetért, hanem a cselekményszöveg szolgálja a karakter felépítését: „nem a mese a fő, hanem a karakter”, „az íróművészet fő

munkája: felejthetetlen karakterek alkotása” (Gárdonyi 1974, 97); „feledhetetlen művet alkot, aki feledhetetlen karaktert alkot. Az idő rostáján minden áthull, csak a karakter marad meg. A történetet elfeledjük... de a karaktereket nem. Tehát nem a mese gazdagít bennünket, hanem egy lélek megismerése” (Gárdonyi 1974, 97); „a mese csak arra való, hogy a karaktert megvilágítsa” (Gárdonyi 1974, 97).

A cselekményesség visszafogása a kisregényben

A *Ki-ki a párjával* című kisregény esetében is azt látjuk, hogy nem a „sztori” a lényeg, hanem az írott figura kényszerhelyzet általi provokációja. A cselekmény röviden összefoglalható. Olga egy nehéz sorsú családba születik. Anyja pedagógusszülők gondosan nevelt gyermeke, aki a versek világában él, s folyton Poe-t, Petőfit és Aranyt szaval. Férjet azonban rosszul választ: egy kellemes embernek tűnő, de durva férfihoz megy hozzá. A kőműves férj a hozományt rosszul fekteti be, így a család gyorsan elszegényedik. Bár az apa sokat dolgozik, de rengeteget is iszik. Erőszakossá válik – veri az asszonyt. Olga és sokat bántalmazott anyja egy pesti bérház földszinti lakásában kényszerül eltengődni. Mindennek eredményeként a lány eldönti, hogy sohasem megy férjhez. A kisregény első negyede ezt az alapszituációt a lehető legtömörebben, lényegre törebben vázolja fel. Gárdonyi azzal egészíti még ki a regény kezdetét, hogy előállít néhány olyan élethelyzetet Olga iskolás lánykorára vonatkozólag, amelyben fiúkkal találkozik. Az ismétlődő szituációk mind-mind ugyanazt a célt szolgálják. Olga a kezdeti érdeklődés ellenére mindegyik esetben durván elutasítja a közeledést, merthogy apja példájából kiindulva már eleve eldöntötte, hogy „a férfiak ördögök”. Ez a kiindulópont mérnöki precizitással konstruálja meg a kisregényi forma alapjait.

Gárdonyi így ír *Mesterkönyvében* a kisregényi alapozásról: „mindig valamelyik ösztönünk ügye, baja, sérelme, küzdelme a nagynovella témája, s leginkább a fajfenntartó ösztönünké” (Gárdonyi 1974, 60). A *Ki-ki a párjával*-ban is ilyen „ösztönsérelm” áll a középpontban: a regény Olgát olyan kényszerhelyzetbe állítja, amely egyetlen gesztusba sűríti és rögzíti a karaktert, tudniillik a szerelem folytonos visszafékezésébe. Mindennek tudatában az író így értékeli művének első negyedét: „az *Aggyisten, Biri* elejét milyen rosszul írtam, s mi jól a *Ki-ki a párjával*-ét. Az újságban való közlés természete is rendeli, hogy az első közlemény érdekes legyen” (Gárdonyi 1974, 72). Valóban sikeresnek, érdeklődéskeltőnek mondható a regény eleje, mert gyorsan állítja elő egyfelől az ösztönelfojtás feszült és állandósított határhelyzetét, másfelől az írott

figuráknak a szimbolikus jelentőségét. Ugyancsak a *Mesterkönyv* feljegyzései között ezt olvashatjuk a regénykezdés során kialakított szereplői szubjektum-státuszokról: „szimbolikus karakterű személyek, mint *Ki-ki a párjával*: Olga – perszonifikált jelszó, apja – perszonifikált próza, anyja – perszonifikált poézis, szerelmei – nemi ösztönének perszonifikációi” (Gárdonyi 1974, 112).² A kisregény lényege természetesen az lesz, hogy a mű következő háromnegyedében (Gárdonyi 1963, 316–416) teljesen felborítson mindent, amit az első negyedben (Gárdonyi 1963, 279–316) megalapoz, ugyanis Olga menthetetlenül szerelmes lesz, s arra kényszerül, hogy feladja minden szilárdnak hitt elvét. A szöveg a kezdeti kényszerhelyzet előállítását követően tehát egy újabb kényszerhelyzetet épít fel. A regény első kényszerhelyzete, amely a családi körben alakul ki, arra irányul, hogy a lány egyetlen elhatározásban rögzüljön meg: „a férfiak ördögök” (Gárdonyi 1963, 320), tilos a szerelem és a házasság. A szövegben előállított második kényszerhelyzet pedig az, hogy a lány minden racionális érv és ellenállás ellenére szerelmes lesz, s eljut odáig, hogy feladja korábban kialakított szilárd elveit. Ez a modell megegyezik Gárdonyi első sikeres kisregényének, a tizenöt évvel korábban, 1903-ban megjelenő *Az a Hatalmas Harmadik*nak az alapszerkezetével, azzal a különbséggel, hogy abban egy férfi a főszereplő. További eltérés ehhez képest, hogy a *Ki-ki a párjával* végül mégsem engedi meg azt, hogy a teljes kiábrándulásból kiinduló cselekmény szerelmivé váló történetben oldódjon fel, így azt sem engedi, hogy az újabb kényszerhelyzet feszültsége valamilyen nyugvópontra jusson. Mielőtt megoldódhatna a mű által felvetett párkapcsolati probléma, Olga és szerelme meghal. Ebben rejlik a mű „realizmusa”: mivel a szorult létszituációknak, a határhelyzeteknek, a hibás elveknek és elhatározásoknak s a rossz döntéseknek nincs valódi feloldása az életben, a regényben sem valósulhat ez meg. Ezt hívjuk a magyar regénytörténetben Kemény Zsigmondtól kezdve a „realista” regények nemeziszévének (Gyulai 1876). Azonban a regény nem lenne Gárdonyi-mű, ha engedne a túlzott realizmus modernista kényszerítő erejének. Gárdonyi csak részben hajlandó elfogadni a nemeziszévet. A kérlelhetetlen és kegyetlen bosszúálló sors létét ironikusan ugyanúgy felismeri és elismeri, mint korának bármely más írója. De Gárdonyi mégis inkább egy másik világlátás mellett áll ki – valami olyasmi

² Olga = „a férfiak ördögök” (Gárdonyi 1963, 320), „ne menj férjhez soha!” (Gárdonyi 1963, 279); anya = „a fiatal lány verseskönyvnek érzi az életét” (Gárdonyi 1963, 281), „könyv nélkül elmondom Aranyt és Petőfit, és más magyar költőknek is minden híres versét” (Gárdonyi 1963, 314); Kvakba = „hát csak úgy versek nélkül búsulgattak otthon, prózában” (Gárdonyi 1963, 301), azért, mert Kvakba mindent elivott, és nem maradt pénz arra sem, hogy versesköteteket kölcsönözzenek a könyvtárból.

mellett, amit az író dédunokája Krisztus-követésnek nevez (Keller 2015). Vagy amellet, amit Sík Sándor (Sík 1928, 94–95) és Kovács Árpád (Kovács 2014) regénytörténeti, történeti poétikai szempontból Dosztojevszkij-hatásnak nevez. A Gárdonyi-szövegek sajátos, minden korabeli magyar író művével összehasonlíthatatlan hangulati karakterét az adja, hogy a mégoly tragikus sors történetben is felderül valamilyen létöröm. Ez általában abban ragadható meg, hogy a sorsüldözött figurák valahogy mégis a gondoskodás cselekvésprogramja mellett állnak ki. A *Ki-ki a párjával* című regény esetében mindez főként a szimbólumok nyelvén keresztül bomlik ki.

A tüdőbaj szimbólummá válása

Kétségtelen, hogy a regény – ahogy már említettem – két kényszerhelyzet ütköztetésére épül: a mű első negyede tömören vázolja fel azt a családi kényszerhelyzetet, amely miatt Olga „a férfiak ördögök” (Gárdonyi 1963, 320) és a „ne menj férjhez soha!” (Gárdonyi 1963, 279, 282, 295 stb.) jelszavak perszónifikációjává kénytelen alakulni; a regény további háromnegyede pedig azt a kényszerhelyzetet adja nagyon részletesen elő, amelyben Olgának fel kell adnia korábban kialakított életelvét, mert szerelmes lesz. A regény valódi, mindent felölelő kényszerhelyzete azonban mégis máshol ragadható meg. Olga halállal fenyegető betegségben szenved – tüdőbajos. Emiatt utazik és költözik el részeges apja halála után édesanyjával együtt egy erdélyi rokonhoz, merthogy – az orvosok szerint is – Olga gyógyulásának egyetlen esélye az, ha kimenekül az egészségtelen nagyvárosi levegőből, a pesti bérház földszinti lakásának egészségroncsoló atmoszférájából a fenyvesek tiszta és tisztító légközegébe. Itt, az erdélyi faluban találkozik avval a férfival, akibe szerelmes lesz. Sípos Csaba is Pestről érkezik Erdélybe, a fenyőfák alá, s ő is tüdőbeteg, sőt Olgánál súlyosabb stádiumban van. A regény háromnegyede tehát a két tüdőbajos köhögésekkel meg-megszakított susogó társalgásairól és lassú, kíméletes fenyőerdei sétáiról szól. A két tüdőbeteg a közös szenvedés fonalán szépen lassan egymásra talál. A közös betegségben a férfi nehezen megszabadul az őt elhagyó jegyesének emlékétől, Olga pedig ugyancsak nehezen és lassan-lassan megválna korábban kiépített életelvétől. A tüdővészből szenvedők sajátos vonzalmának és kölcsönös gondoskodásának kibontakozását adja elő a regény. Nyilvánvaló, hogy a tüdővész kényszerhelyzete szimbolikus jelentőségű a regényben.

A századelő statisztikai adatai azt bizonyítják (*A Magyar Szent Korona Országainak 1901–1915. évi gümőkórhalálózása*, 1925), hogy a halálozások 25–30%-át, évente 70–75 ezer ember halálát a tuberkulózis szövődményei okoz-

ták. Ekkor állandó hírtéma volt a betegség. Köztudott volt, hogy a kórokozó bacilust mikroszkópileg már 1881-ben azonosították, s az ellenanyagot folyamatosan fejlesztették. Az 1890-es években Magyarországon Korányi Frigyes irányította a betegség elleni küzdelmet. Még Jókai is fontosnak tartotta, hogy a tüdővész ügyében kiálljon Korányi törekvései mellett, s pontosan kimért, helyénvaló patetikussággal szólaljon fel 1899-ben:

Fölvívás a magyar emberiséghez

Fölszólalok mint ember és mint magyar.

Van egy pusztító vész, mely áldozatait könyörtelenül elragadja. Ez a tüdővész. A rettegett ragályok, az ázsiai kolera, a keleti pestis nem oltanak ki annyi emberéletet, mint a tüdővész. Amazok ellen védekezhetünk határozottakkal; ez itt táboroz közöttünk. És hazánk, a szép Magyarország, az erőteljes magyar faj hazája, első sorban áll azon országok között a statisztika ítélese szerint, ahol a tüdővész legtöbb áldozatot követel.

Mindenkinek meg kell döbbsen erre a szóra, akinek keblében emberi és hazafiúi szív dobog.

Évenként százezernyi embernek, kenyérkereső apának, családapoló anyának, reményteljes ifjúnak a megmentéséről van szó a mi magyar hazánkban.

E magasztos célnak elérésére alakul a mellbetegek szanatóriumát felállító egyesület, melynek legnagyobb védnöke a mi koronás királyunk, aki úgy szereti a magyar nemzetet, ahogy a magyar nemzet szereti őtet. Hogy ez emberbaráti ügyben én szólalok föl, arra engemet Isten iránti hála kötelez.

Évtizedek előtt, harminc évnél is régebben, oly nagyfokú mellbajban szenvedtem, hogy soha egy új tavaszt nem ígérhettem magamnak: az orvosi tudomány minden gyógyszerét kipróbálta rajtam, kétséges sikerrel. És íme, most, késő aggkoromban, Isten kegyelméből épen, egészségben bírok a rám nehezült kötelességeknek megfelelni.

Minek köszönhetem én ezt?

Isten kegyelme után a levegőnek. Az tett újból emberré.

Teljes elismeréssel viseltetem az orvosi tudomány minden gyógyszerei és szérumai iránt, melyekkel a romboló népbetegséget leküzdeni időtlen idők óta törekszenek, de mindazoknál hathatósabb az istenáldotta tiszta lég. A gyógyszerek csak enyhítik, gátolják a bajt, de a tiszta levegő az, amely megszünteti, elenyészteti. Maguk az orvosok hangoztatják, hogy

mindazoknál hathatósabb az Isten adta tiszta lég, a helyes táplálkozás, s azon szervezetet edző eljárások, melyekkel ma a szanatóriumokban gyógyítják a tüdőbetegeket.

Ezt az áldást kívánja megadni a fölállítandó szanatórium a szenvedő emberiségnek Magyarországon.

Egy nagyszerű gyógyintézet emelendő fővárosunk legegészségesebb részében, a budai hegyek szélvédte völgyében, mely orvosi vélemény szerint a legszerencsésebb fekvéssel bír.

Én magam, ki őseimtől nem örököltem nagy birtokot, kinek szerencse nem osztott kincseket, ki folytonos munkám után élek; ezer koronával járulok a szent cél eléréséhez.

Bizton hiszem, hogy mindenki, akiben istenfélő, hazát szerető szív dobog, tehetsége szerint sorakozni fog az intézmény létrehozóihoz.

Áldás reájuk! (Jókai 1899, 3–4).

Az olyan közismert országos lap, mint a *Vasárnapi Újság*, sokszor cikkezett a tüdőbetegség kezelésével kapcsolatos eredményekről. Például az 1903. december 20-ai szám nagy örömmel híreszteli, hogy a pár évvel korábban a szegény sorsú tüdővészések kezelésére épült Erzsébet Királyné Szanatórium (erre a szanatóriumra utalt Jókai is) milyen eredményekkel dolgozik (vö. Somogyi 1903). Az 1904. június 26-ai szám pedig képekkel illusztrált kétoldalas tudósításban számol be arról, hogy „a tüdővész szérumoltásokkal való gyógyítása és az új szérumoltó intézet” működésbe lépett (vö. Müller 1904). 1907-ben Szegedy-Maszák Elemér egy nyolcvanoldalas ismeretterjesztő könyvet publikál *A tuberkulózis* címmel, amelyben részletesen beszámol a betegség forrásáról és formáiról, a terjedés higiéniai okairól és a lehetséges védekezési módokról. Megállapítja, hogy „a tuberkulózis egymaga több áldozatot szed, mint a többi fertőző betegségek együttvéve”, s „Párizs és Budapest abban a szomorú sorsban társak, hogy lakosságuk szaporodásával karöltve szaporodnak a tuberkulózis által okozott halálozások is” (Szegedy-Maszák 1907, 10–11). Kiemeli, hogy a tudományos alapon folytatott gyógykezelés mellett határtalanul fontos a megelőzés. Ez egyfelől a tévhitek felszámolásán alapul: „nemcsak magát öli meg tudatlanságában a beteg, hanem állandóan fenyegeti mindazokat, akik körülötte vannak s elsősorban azokat, akik nekik legkedvesebbek, védtelen, apró gyermekeiket” (Szegedy-Maszák 1907, 55). Másfelől azt is kiemeli, hogy a tuberkulózis elkerülése a társas viszonyok kulturáltságától függ: „nevelni kell a társadalmat s nevelni benne első sorban a *tisztaság* becsülését, szeretetét, mint amely a leghathatósabb, legbiztosabb védelem a fertőző betegségek,

tehát a tuberkulózis ellen is” (Szegedy-Maszák 1907, 48). A tudós gondolatmenete rávilágít arra, hogy a tüdővész nemcsak a bacilussal kapcsolatos biológiai kór, hanem *a modern nagyvárosi társas lét interperszonális kultúrájának is a betegsége*. Már csak ezekből az adatokból is sejthetjük, hogy a tuberkulózisos tüdővész milyen misztikus, képzetgazdag, szimbolikus, önmagán túlmutató korjelenséggé alakult a századfordulóra (vö. Sontag 1983). Magyarországon ráadásul olyan súlyos volt a tbc-vel kapcsolatos közegészségügyi helyzet³, hogy a betegséget elnevezték *morbus hungaricus*nak.

Mindezek tudatában fel lehet mérni, hogy mi mindent szimbolizálhat a tüdővész 1918-ban, az első világháború utolsó évében megjelenő *Ki-ki a párjával* kisregényben. A fájdalmas lélegzés a létezés (kulturálisan is) elviselhetetlen gondjainak a jele; a fokozatosan súlyosbodó fulladás a létezés nehézségeinek, sőt lehetetlenségeinek a feltorlódását fejezi ki a figurális jelentés szintjén. „A tüdő betegsége metaforikusan a lélek betegsége” (Sontag 1983, 22). Nem nehéz felismerni ezt az analógiát és regénybeli velejáróit. A konzekvenciákat oldalakon át lehetne sorolni, hiszen a tüdőbaj és a létgond szemantikai párhuzamba állítása a regény minden egyes szavának jelentését átformálja. A szöveg figuratív rendje minden, a légzési anomáliákkal és deficittel kapcsolatos regénybeli kifejezést az interperszonális létezés nehézségére is vonatkoztatja. Így a történetet allegóriává, a két tüdőbajos szerelmes közös sorsát pedig szimbolikus általános példázattá avatja (a tbc és a szerelmi láz metaforikus összefüggéséről bővebben lásd Sontag 1983, 25–31). Éppen ezért tehát a szemantikai következmények sora hosszasan sorolható volna. Most elégedjünk meg néhány vonatkozás kiemelésével.

Kezdjük ott, hogy a főfigura neve valahogy nagyon inadekvát: Kvabka Olga. A családi nevet gyűlöli is a lány. Már a regény első oldalán így szól édesanyjához: „Hogy mehettél férjhez egy kőművespallérhoz? Egy Kvabkához! Ilyen név! *Kvabka Olga*. Mintha béka volnék, mikor leírom” (Gárdonyi 1963, 279). Ötven oldallal később olvashatjuk, hogy Sípos Csaba lázas betegségében, első találkozásukkor nem is hajlandó meghallani ezt a nevet és átkeresztelti Olgát:

³ Vö. „A köpködés különösen elterjedt szokás hazánkban s szép fővárosunk utcáin valósággal kerülgetni kell a járdán a köpéseket. A külföldi nagyvárosokban sehol sem hódolnak oly nagy mértékben ennek az épen olyan undorító, mint káros szokásnak s nem válik épen nagy nemzeti dicsőségünkre e tekintetben való kiválóságunk. [...] A tüdőbeteg köpete veszélyes s mindenki jogának és feladatának tartsa meggátolni a tüdőbetegeket a padlóra és földre való köpdősésben, egyúttal azonban kiki magára nézve is kötelezőnek tartsa attól tartózkodni” (Szegedy-Maszák 1907, 49).

– Mi a neve? – susogta.

– Olga. Jól fekszik így?

– Jól – lehelte a beteg –, köszönöm. És a másik neve?

– Kvbakka – felelte Olga kedvetlen szemmel. [...]

A beteg behunyta a szemét.

– Habka. Szép név. Éppen magára illik. Habka... Habocska...

– Kvbakka – ismételte hangosabban a leány.

A fiatalember megint megnyitotta a szemét. Változatlan komolysággal susogott:

– Nem: csak maradjon, ahogy értettem: Habka, Habocska. Engedje meg, hogy ne Olgának szólítsam, hanem Habkának, Habocskának (Gárdonyi 1963, 332).

Egyedül a szép nevű, a kilégzéssel zenét és művészetet sugalló *Sípos* névvel ellátott férfi képes megfosztani a gyűlölt vezetéknevtől a lányt, s csak ő képes olyan szóval illetni őt, amely kellemmel telített. Már csak ebből is érződik, hogy nagy gond van a tulajdonnévvel – s ezen keresztül persze a lány életével is. S ezt csak súlyosbítja, hogy az *Olga* keresztnév – a *Helga* név szláv változata – eredetileg azt jelenti, hogy 'boldog, egészséges'. Olga azonban minden, csak nem boldog és nem egészséges. Mintha a gyűlölt *Kvbakka* név megakadályozná az „olgaság” víziójának megvalósulását. A történetben valóban erről van szó: a vezetéknevet adó alkoholista és feleségverő apa fosztja meg a boldogság lehetőségeitől Olgát, sőt a tüdővérszt is ő okozza azzal, hogy egy pesti bérház elviselhetetlen levegőjű, egészségtelen földszinti kislakásába kényszeríti családját. Márpedig – Szegedy-Maszák Elemér nyomán – jól tudjuk, hogy a tbc iránti fogékonyság okai éppen „a sötét, nedves, zsúfolt lakás, az iszákosság, a szociális és nehéz megélhetési viszonyok” (Szegedy-Maszák 1907, 19). No mármost a „kvabkaság” úgy veszélyezteti az „olgaságot”, mint a gümő az egészséges tüdőt. Az Olga tüdején fokozatosan elhatalmasodó *tuberculosis* nem más, mint a fájdalmas apai örökség elhatalmasodása Olga életén. Apja elviselhetetlensége formálja a lányt emberkerülővé, az interperszonális viszonyok „betegévé”. Ez a regény központi allegóriája. A lélegzés elviselhetetlen nehézsége, a folytonos levegőszomj, a megkönnyebbülést ígérő friss levegő és a szabad lélegzés utáni állandó sóvárgás, a vérköpés, a folytonosan felszakadó és minden normális élettevékenységet félbeszakító fájdalmas köhögés, az állandó éjszakai forróság, a halk susogás, a beszéd folytonos kényszerű félbeszakítása, a megerőltetéstől való távolságtartás, a testi gyengeség és sorvadtság és sápadtság, az állandó rettegés a biztos halált jelentő súlyos megfázástól, a reményte-

len gyógy módkeresés – mind-mind az életem elhatalmasodó és a lét megélését akadályozó *univerzális szorongást* szimbolizálja. Ahogy a gümő fenyegeti az egészséges tüdőt és a szabad légzést, úgy fenyegeti a szorongás a létet. Olga és Csaba tüdőbaja a létszorongás allegóriája. Azt hiszem, már ennyiből is érthető a regényszöveg allegorikus jelentésének alapanalógiája, úgyhogy ezt nem is részletezném tovább. A regényen következetesen van végigvezetve az, hogy minden egyes szó, ami a tüdővészre és következményeire irányul, felfogható az élet megélését és az emberi viszonyokat megrontó, létszorongást okozó hibás ítéletek, elvek, világnézetek, döntések, tettek és rossz viselkedésprogramok interpretánsaként is. Ez az allegorézis tehát viszonylag könnyen felismerhető. S nem követel túlzottan megerőltető gondolatkapcsolást az sem, hogy ezt az allegorézist (a regény keletkezésének dátumát, 1917–1918-at figyelembe véve) kiterjesszük a világháború megtapasztalásának értelmező alakzatává is: annak ellenére, hogy a regény szóba se hozza a háborút, akár azt is feltételezhetjük, hogy a kisregény központi létproblémája, a tüdővész az újfajta háború allegóriájaként funkcionál.

A tüdő metaforái

A költői jelentésképzés szempontjából azonban nemcsak az a fontos, hogy hogyan válik a tüdővész az egész szöveget átallegorizáló univerzális létszimbólummá, hanem az is legalább annyira jelentős, hogy milyen új metaforákat hív életre. A tüdőbaj létértelmező alakzattá formálódik a regényben; de magának a tüdőbajnak is vannak metaforái, amelyek tovább dúsítják a szöveg figurális jelentését. Ezen a költői szemantikai szinten már nem az allegorézis, hanem az alakmásképzés műveleteit figyelhetjük meg.

Gárdonyi feljegyzései közt ezt az önkritikát olvashatjuk: „a fundamentális fővonalnak paralel vonását bizony gyengén rajzoltam meg a *Ki-ki a párjával* regényemben. Ha a pesti lány nem is mehetett oda, mehetett volna, ha csak idegen is, másik egészséges” (Gárdonyi 1974, 125–126). Ezzel a megjegyzéssel arra utal Gárdonyi, hogy a beteg Olgán kívül valahogyan oda kellett volna állítani Sípos Csaba alakja mellé egy egészséges nőt is, hogy az így létrejövő ellentéző paralelizmus még jobban kidomborítsa Olga képtelen gondoskodását és odaadását. A részleteiben is kimunkált kontraszt minden bizonnyal azt emelte volna ki, hogy az egészségesek mennyire nem képesek megérteni a betegállapotot. Ezt a lehetőséget az író valóban nem dolgozta ki teljesen, bár a Csaba és jegyese közötti levelezés (vagy éppen a vánszorgó betegek mellett vidáman szaladgáló, kicsattanóan életerős szolgáltató, Eszter figuráján keresztül)

nagy vonalakban felvázolja a kontrasztív modellt. Azonban a szöveg felépít egy másik paralelizmust, amely igencsak termékeny jelentéstöbblettel jár.

Első pillantásra nem egészen világos, hogy miért is kell a regénynek epizód-szerűen kialakítania egy gúnyos vitát Sípos Csaba és Olga édesanyja között. Kitérőnek tűnik az, amikor hármásban sétálnak a falu melletti temetőt környező fenyvesben, s az anyuka folyton szaval. A regény a későbbiekben ki is iktatja a zavaró harmadik személyt ezekből a sétákból, de azért az Erdélyben együtt töltött sétanapok elején még ott nyüzsög a versek világában élő anyuka. Főként Arany-verseket szaval. Csaba gúnyosan mosolyog ilyenkor, s emiatt össze is vesznek, mert Csaba kifejtí (Gárdonyi 1963, 350–356) a mélységes tisztelet mellett is megfogalmazódó kritikáját Arany lírájával (de főként Gyulai Pál ízlés-diktatúrájával) szemben. Mindezek során két vers tematizálódik: egyszer az 1860-ban írt *Kies ősz* (Gárdonyi 1963, 350) és kétszer az 1851-ben írt *Érzékeny búcsu* (Gárdonyi 1963, 352, 355).

Érzékeny búcsu

Télen-nyáron nincs több, csak egy kabátom,
Ez is elhagy; e régi hű barátom,
Alig-alig tartóztatom az ujját,
Tépett keble vészi tőlem búcsúját.

Vén kabátom, oh, miért hagysz engem el?
Nincs, ki hozzád már simulna, hű kebel;
Nem találsz te sehol ilyen gazdára,
Ki szeressen gyöngeségid dacára.

Vékony a te egészségi alkatod:
A levegőt soha ki nem állhatod,
Eddig is én adtam egy kis meleget,
Úgy bírad ki a süvöltő szeleket.

Nem fogadtam hű szerelmet pap előtt,
Voltam azért állhatatos viselőd:
Cifra köntös rám hiába kacsintott,
Cifrasága tőled el nem csábított.

Hej pedig volt egy időben pénz elég,
Válóperünk egy szavamból kitelék,
Csak egy szóval mondtam volna: menj öreg!
Most te hitvány sipka volnál legfőlebb.

Kies ősz

Okt. 20.

Még nem hallom a pacsirtát,
Mely tavaszról zengve hírt ad
S égbe fúrja énekét;

A nap, a föld édes-ketten
Nem mulatnak önfeledten,
Váltva csókjok melegét.

Ősz ez! ősz ez!... mindhiába
Tűz virágot gyér hajába,
Színli csalfán a tavaszt;
A mezőt bárhogy ruházza:
Szebb időnek rémes váza –
Közte sárgul a haraszt.

Zöld az erdők lombja bátor,
Fénylik este a mennyisátor:
Van hiány már fönn és lenn;
Csillag és lomb egyre ritka:
Őszi hullás fájó titka:
Rezgi által csöndesen.

Hasztalan, hogy új virágba
Borul ismét a fa ága,

Jobb időkben – nem tenné azt sok barát –
Hű maradtam gyöngéidhez, oh kabát:
Illik-e most idehagynod engemet,
Csak azért, hogy nem hizlalom a zsebed?

De minek a szemrehányás! hű valál,
Egyszerű, mint a kebel, mit takarál,
Egyszerű és igénytelen valami,
Nem akartál soha többnek látszani.

Nem ohajtál cifraságot, díszjelet:
Egy zsinórkát magyarosan legfőlebb...
Az is, az is lekopott már, ami volt;
Szegény kabát, te éled tul a zsinórt!

Nem soká élsz, könnyű ezt megjósolni:
Im beálltak feloszlásod napjai,
Fogsz heverni, megvetett rongy, útfelen:
Nem baj! úgyis csak lenéztek szüntelen.

S új szerelmet ünnepel:
Kit vidítson meddő éke?
Egy fuvallás... azzal vége:
Váltja szemfödő lepel.

Óh, ne bizzunk e varázusra:
Kész anyag gyűl hervadásra,
Az enyészet gazdagul,
Fű-fa zöldje azér' hajt csak
Hogy, mit sírva megsóhajtsak,
Több legyen majd, ha lehull.

* * *

Mit remegsz? él, bár lekötve
Szunnyad olykor téli nedve,
Természetben nincs halál;
Nyúgalom csak mély alélta,
– Mindig új az ősi példa –
Ami rég volt, most is áll.

És ha jó sugár, mely csábit
S el-elrugja csalvirágit:
Termő-elve ép marad;
Legjavából nem fecsérel, –
S mely gyümölcsöt ápol, érlel.
Ád az Isten új nyarat!

Csabának az Arany-versek szavalásával kapcsolatos gúnyos mondatait persze megszakítja egy súlyos köhögési roham, amellyel a szöveg részben azt emeli ki, hogy ezek a gondolatok a szereplő és nem a szerző megfontolásai: „elakadt a lélegzete. Fölemelte az ujját, hogy türelmet kér. Elkomolyult arccal várta, hogy köhög talán. [...] Már akkor köhögött. Leült az országút kőhalmára, és köhögött. Mérgesen köhögött” (Gárdonyi 1963, 352). No de végül is miért van szükség erre az epizódra? Azért, hogy szemantikai összefüggést építsen fel a felidézett versek és a köhögési roham között.

Amit Csaba gúnyjal illet a versek kapcsán, azt a szöveg haszonnal forgatja. A *Kies ősz* című versben például olvasható egy ilyen strófa: „Hasztalan, hogy új virágba / Borul ismét a fa ága, / S új szerelmet ünnepel: / Kit vidítson meddő éke? / Egy fuvallás... azzal vége: / Váltja szemfödő lepel”. Nem nehéz

felismerni, hogy Gárdonyi ebből a strófából bontja ki kisregényének a végét. Csaba és Olga kialakuló, de be nem teljesülő („hasztalan”) új szerelmének egy késő őszi viharos éj vet véget, amikor Olga a halálán lévő Csabához próbál orvost hívni, s mivel senki sem mer kimozdulni a házából, egyedül kóborol egy szál nagykendőben. Ennek meg is lesz a szomorú következménye: Csabát már nem lehet megmenteni, de a „fuvallás” (valójában: orkánszerű hófúvás) Olgát is végzetes megfázásba sodorja. Olga nagykendője így egyben már saját „szemfödő leple” is.

Ennél még jelentősebb regényszövegképző ereje van az *Érzékeny búcsu* című versnek. A költemény egy elégikus hangvételbe áthajló humoros óda egy elhasznált kabáthoz. A vers jelentősége, hogy a kabátot perszonalifikálja, amelynek eredményeként a versbeszélő jobb részének tárgyi kivetülésévé válik.⁴ A kabátnak „tépett keble” van, „vékony egészségi alkattal” bír, a „levegőt soha ki nem állhatja”, s nem állja a „süvöltő szeleket” sem. Az allegória eredménye az, hogy a kabát a saját sors megjósolójává válik: „Nem soká élsz, könnyű ezt megjósolni: / Im beálltak feloszlásod napjai, / Fogsz heverni, megvetett rongy, útfelen: / Nem baj! úgyis csak lenéztek szüntelen”. A rongyos kabát Arany János-i allegóriájának megfelelője a regényben: a „rongyos tüdő” (Gárdonyi 1963, 342).⁵ Olga és Csaba rongyos tüdeje nyilvánvaló megjósolása mindkettejük jövőjének; sőt Csaba esetében már eleve ki is van mondva, hogy „neki kampec” (Gárdonyi 1963, 339–340): Olga „sajnálattal szemlélte a soványságát, sápadtságát, vértelen két kezét és vékony, ferde orrát. Kampec. A halálra ítélt ember mindig érdekes” (Gárdonyi 1963, 340–341). Ez a sajnálat érik majd szerelemmé, amikor Olga felismeri, hogy Csaba sorsába a sajátja is bele van kódolva.

A „rongyos tüdő” metaforikus kifejezésből kiindulva Gárdonyi regényében felépít egy kétosztatú cselekményt, amely egyfelől a tüdőről, másfelől a rongyokról szól. Létrehoz egy, a tüdőbeteg szereplők történetével párhuzamos

⁴ Érdekes összefüggést alkot az, hogy Gárdonyi regényében is (egy pár oldal erejéig) sorsallegóriává válik a kabát. Egy alkalommal Olga és édesanyja megkísérli az elmenekülést Kvabka elöl, amit csak úgy lehetne kivitelezni, ha eladnák télkabátjukat. A kabát sorsfordítóvá válhatna, de az asszony végül is nem képes megválni a ruháktól. Mindennek leírása során Gárdonyi ismét Aranyra utal, felidézve *Ráchel* című versét: „hogy a kezébe vette a két kabátot, megint sírva fakadt. Ráborult a két kabátra, mint ahogy Ráchel siratta a két gyermekét” (Gárdonyi 1963, 288–289).

⁵ Csaba „egy hét múlván már olyan volt, mintha családtag volna. Elkérdezte Olgát, hogy hogy aludt. Mit vett be? Mi hatása volt a szernek? S ő is elmondta az éjszakáját. Ahogyan más a napjáról beszél: mit mivelt, mik történtek vele úgy beszélgettek ők az éjszakájukról. De csak susogó, rekedtes hangon egy-egy mondatot. A másik nyugodtan várta a továbbját: sokat beszél-nie nem szabad annak, akinek a tüdeje rongyos” (Gárdonyi 1963, 342).

történeteszálát, amelyben különféle rongyok válnak főszereplővé. A szereplők története cselekménnyé válik, a rongyok története inkább csak motivikus ismétlődésként jelenik meg, de mégis egyfajta cselekménnyé formálódik éppen azért, mert bizonyos értelemben követni látszik a szereplők történetét. A két párhuzamos sort egy sajátos költői alakzat, a narratív paralelizmus fűzi össze, amelynek eredményeként a két párhuzamosan futó cselekményszekvencia szemantikai megfeleltetésé alakul át: a kabátoknak, a rongyos textíliáknak és egyéb „lélekmelegítőknak” (Gárdonyi 1963, 293) a szereplők tudóállapotát jelző sajátos figurális jelentést kölcsönöz. Tehát Olga köhögési vérfoltoktól szennyes zsebkendője, kiskendője, nagykendője és télikabátja, illetve Csaba sűrű plédje, amelyet minden séta alkalmával vállára borítva visel, szinte külön életet él a regényben.

Már azelőtt perszonalizált jegyekkel jelenik meg a textília a regényben, mielőtt még Olga története kerülne a fókuszba. Anyja és apja házasságát így jellemzi a szöveg:

Hát bizony ilyen a házasság, ahol a selyem a pokróchoz megyen férjhez. Hát még ha a selyem egyetlen gyermekül nevelődött, és csecsemő korától kezdve *Mitakarsz Drága Kincsem* volt a neve. Az ilyen selyem leány aztán pillangó fejével roppen neki a hetedik szentség gyönyörű gyertyájának (Gárdonyi 1963, 283).

Ez a három mondat egy olyan „gyökérmetaforát” alkotva épül be a szövegbe a regény első oldalain, amely számos „részmataforát” bont ki a későbbiekben (vö. Ricœur 1995, 104). A selyem-anya és a pokróc-apa gyermekeként jön világra a zsebkendőjétől és vállkendőjétől megválni képtelen Olga. Bár a zsebkendő először a folyton síró édesanya kezében jelenik meg („Kvabkáné még keservebben rázta az orrát a zsebkendőben” [Gárdonyi 1963, 279], „Kvabkáné ismét a zsebkendőjébe temetkezett” [Gárdonyi 1963, 314]), hamarosan Olga attribútumává válik a regényben. Attól a pillanattól kezdve, hogy a tüdőbetegség jele vérfoltként meglátszik Olga zsebkendőjén („Köhögött. A zsebkendőjén néha piros foltok is jelentek meg” [Gárdonyi 1963, 315]), szoros szemantikai összefüggésbe kerül kendő és tüdő (egyfajta megszorult lét metaforájaként). Olga zsebkendője mellett ugyancsak kiemelkedő jelentősége van „fehér bolyhos kendőjének” (Gárdonyi 1963, 329), amit először akkor pillanthatunk meg, amikor Olga első alkalommal látogatja meg az erdélyi faluban Sípos Csabát. Ez az állandóan a mellkasra szorított fehér kendő – a betegség miatt mindig halvány fehér arcú – Olga attribútumává válik. A zseníliaszövet még a legnagyobb melegben is Olga vállára van borítva. Hiába van nyár, „őrajta mégis

nagykendő van, amit átfog a mellén” (Gárdonyi 1963, 339): „kánikulai meleg volt aznap délelőtt, Olga mégis a vállán vitte a burkolódzóját, s nem is a kiskendőt, hanem a nagyot” (Gárdonyi 1963, 385). S erről a kendőről ír a regényszöveg akkor is, amikor Olga egy viharban halálosan súlyos meghűlést szenved:

A kendőjét a szél szinte körmökkel húzgálta róla. Le is rántotta a fél válláról. Hó csapódott olykor az arcába, mintha egy dühöngő ördög ugrándozott volna reá. De Olga se nem látott, se nem érzett már. Sietett a hosszan utána lobogó kendőben (Gárdonyi 1963, 412).

Az ilyen jellegű leírásokban úgy adja elő a szöveg a lány történetét, hogy közben a kendőről ír. Így a kendő története és Olga története a narratív paralelizmus rendjébe szerveződik. Ennek a prózanyelvi eljárásnak az eredményeként a fehér bolyhos kendő nemcsak hogy Olga attribútumává, hanem egyenesen Olga tüdejének *alakmásával* válik a regényben – s így a tüdőbetegségben szenvedő lány történetének értelmező alakzatává lesz.

A súlyos tüdőbeteg Sípos Csaba állandó attribútumát, a „szürke plédet” (Gárdonyi 1963, 333) ugyanakkor említi először a regény, amikor Olga fehér kendőjét. Olga első látogatása utáni napon a férfi viszonzza a figyelmességet, s szürke plédjét magára öltve halad át a falun Olgáék házához. Innentől kezdve mindenki erről a szürke plédről ismeri fel Csabát (vö.: a „szürke pléd sétálva közeledett” [Gárdonyi 1963, 362]). Ha a házból megpillantja Olga a közeledő szürke plédet, akkor magára ölti nagykendőjét, csatlakozik a férfihoz, s együtt sétálgatnak tovább a házuk kertjében, a fenyvesben vagy a temetőben. A beszéd séta közben megerőltető volna a két gyenge tüdejű embernek, ezért csöndben haladnak egymás mellett, s „együtt köhögnek” (Gárdonyi 1963, 345):

Ritkán ha beszélgettek. Csak ha valamelyikük köhögött, akkor nézett a másik nagy érdeklődéssel, mintha életében először látna köhögő embert. Sípos belevörösödött, beleizzadt, belekékült, mintha valami fojtogató ördögöt kellene kiköhögnie. Bal kezét már előre a nadrágja zsebébe mélyesztette: kék dobozkát vett elő, s a dobozkából kerek, kis sárgás cukorkát, olyan színűt, mintha vékony dugóból szeletelték volna. Olga arcán is nagy pirosság jelent meg olyankor. De ő többnyire fölkelt, odabent köhögött tovább, ha nehéz köhögéssel kellett gyötrődnie. Olyankor Sípos komoly érdeklődéssel fülelt, és mikor Olga visszatért, szinte örömmel nézett reá. – Oda se neki – biztatta vidáman –, a köhögés könnyebbülés. Csak most ne szóljon negyedóráig se, semmit. És hallgattak (Gárdonyi 1963, 343).

Innentől kezdve a nagy fehér vállkendőbe burkolózó Olga és a szürke plédbe bugyolált Csaba együtt köhécseli végig a napokat, megosztva egymással a gyógyszereket, kölcsönös aggodalommal figyelve egymás ingadozó egészségi állapotát, s lassan-lassan megismerve egymás történetét. S miközben egymás történetének részévé válnak, észrevétlenül egymásba szeretnek. A fehér nagykendő és a szürke pléd összeszövődik.

Amint látjuk, minden egyes rongyos textília a rongyos tüdő felnagyított és kivetített képe a regényben. Az egyetlen nagy fájdalmas tüdőként létező (inkább: haldokló) beteg szereplők alakmásával a rongyos textil válik a szövegben.⁶ Ennek a szemantikai megfeleltetésnek az egyik legszebben kidolgozott aspektusa az, amikor a történet vége felé egy váratlanul érkező vihar (ez még nem a nagy végső, regényzáró vihar) beüldözi a sétáló párt egy fenyőfa alá. (A fenyő máskülönben az egész regény során magát a gyógyító levegőt testesíti meg.) Az ömlő esőben a fenyőágakon is átszűrődik a víz, s ennek hatására a férfiatól irtózó Olga így szól és cselekszik:

– Üljünk le. Jaj, megfázik maga!...

És gondos kézzel hajtotta fel Sípos kabátján a gallért. Aztán meg hogy Sípos is leült, ráigazította a nagykendőjének a felét is.

S így ültek a gallyon, a rájuk pergő záporban. Egy kendő alatt. Hallgatva és sápadtan. A lábukat maguk alá vonva, mint két beteg madár (Gárdonyi 1963, 387).

Mit is vehetünk észre ebben a gesztusban? A Gárdonyi-regények korábban említett specifikus karakterét. A két halálra ítélt tüdőbeteg a kiszolgáltatottság legmélyebb pontján váratlanul egymásra talál, s minden kilátástalanság ellenére, minden túlélési ösztönrel és létfenntartási logikával szembeszegülve egyetlen megoldásra lel rá: a kölcsönös gondoskodásra, amelyben egymásnak adogatják a tanácsokat, a gyógyszereket, a biztató szavakat, az üdítő figyelmet. Olga életében először kitarja a korábban mindig melléhez szorított nagykendőjét egy férfi számára, s gondoskodva befogadja alá Csabát. S ha elfogadjuk, hogy a rongyos textil minden formája, közte Olga nagykendője is a rongyos tüdő alakmása a regényben, akkor mindez olyan, mintha a beteg tüdő ebben a pillanatban egy hatalmas lélegzetet tudna még venni, amelybe a saját lélegze-

⁶ Természetesen Olga fehér vállkendője és Csaba szürke plédje az azonos funkció ellenére kissé mást jelent. A fehér vállkendő Olga tüdejének alakmásként még valamilyen gyógyulási esélyt sejtet, míg a szürke pléd Csaba tüdejének alakmásként a gyógyulás esélytelenségét jelöli (ahogy az nyíltan ki is van mondva a regényben: „neki kampec” [Gárdonyi 1963, 339–340]).

ten (és lelken) kívül már egy másik ember lélegzetvétele (és lelke) is beleférne. Mintha Olga egy pillanatra meggyógyulna, s tüdeje felszabadulna akkor, amikor saját betegségét háttérbe szorítva gondoskodva fordul a másik beteghez. Így, ha azt is elfogadjuk, hogy a tüdőn eluralkodó tuberkulózis az elhibázott élet szimbóluma vagy allegóriája a regényben, akkor a fenti metaforasor azt sugallja, mintha ez a képtelen gondoskodás, a „gyöngeségek dacára is kifejtett szeretet” (Arany: *Érzékeny búcsu*) és a „gyöngeségek mellett is kitartó hűség” (Arany: *Érzékeny búcsu*) volna az egyetlen gyógyír a létszorongásra. Íme, így fest Gárdonyi kisregényében a betegek öröme.

Irodalom

- A Magyar Szent Korona Országainak 1901–1915. évi gümőkórhalálózása.* 1925. Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.
- Bahtyin, Mihail. 2007. A szó a regényben. Ford. S. Horváth Géza. In *A tett filozófiája: A szó a regényben*, szerk. Szergej Bocsarov. Budapest: Gond-Cura/Osiris.
- Gárdonyi Géza. 1963. Ki-ki a párjával. In *Aggyisten, Biri: Kisregények 1914–1922*, szerk. Z. Szalai Sándor. 277–416. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Gárdonyi Géza. 1974. Mesterkönyv. In *Titkosnapló*, szerk. Z. Szalai Sándor. 51–147. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Gyulai Pál. É. n. Báró Kemény Zsigmond (1876). In *Gyulai Pál munkái IV.* 41–59. Budapest: Franklin-Társulat.
- Jókai Mór. 1899. Fölvívás a magyar emberiséghez. *Magyarország* okt. 1. 3–4.
- Keller Péter. 2015. *Az élő Gárdonyi-arc.* Budapest: Szent István Társulat.
- Kovács Árpád. 2014. A „legújabb Gárdonyi”: Arccal Dosztojevskij felé. A poétikai irányváltás kérdéséhez. *Filológiai Közöny* (2): 245–281.
- Kovács Gábor. 2011. *A szó kényszerhelyzetben: Bevezetés Gárdonyi regénypoétikájába.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Müller Vilmos. 1904. A tüdővész szérumoltásokkal való gyógyítása és az új szérumoltó intézet. In *Vasárnapi Újság* 26. 439–440.
- Ricœur, Paul. 1995. A metaforikus folyamat. In *Bibliai hermeneutika*, ford. Mártonffy Marcell. 89–113. Budapest: Hermeneutikai Kutatóközpont.
- Sík Sándor. 1928. Gárdonyi Géza. In *Gárdonyi, Ady, Prohászka.* 15–130. Budapest: Pallas Rt. Kiadása.
- Somogyi Lajos. 1903. A mi szanatóriumunk. *Vasárnapi Újság* 51. 853–854.
- Sontag, Susan. 1983. *A betegség mint metafora*, ford. Lugosi László. Budapest: Európa Könyvkiadó.

- Szegedy-Maszák Elemér. 1907. *A tuberkulózis*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Szmirnov, Igor. 2007. A rövidség értelme. Ford. Szitár Katalin. In *A regény és a trópusok*, szerk. Kovács Árpád. 417–425. Budapest: Argumentum Kiadó.

HAPPINESS OF THE SICK

The central problem in Géza Gárdonyi's short novels is the following poetical principal: "a novelist must seek for the character-creator thrill – the trouble, misery, difficulties, and exigencies that distress the character's substance" (Gárdonyi 1974, 77). In Gárdonyi's short novel titled *Ki-ki a párjával* [*Every Jack Will Get His Jill*] (1918) the exigency is the tuberculosis. The narration analyses the acts of humans suffering from deadly disease. As the corporal disease becomes the allegory of the destruction of interpersonal relations in the text, the novel is turning to analyse the deformations of the soul. But the most dynamic semantic extension of the text is based on the production of the metaphors of tuberculosis and lungs that goes far beyond the allegoric meaning. In my essay I would like to reveal the mechanism of those metaphoric processes that produce the figural counterparts of the main characters affected by tuberculosis.

Keywords: tuberculosis in literature, 1918, short novel, narrative parallelism, the problem of counterpart

RADOST BOLESNIKA

Sam Geza Gardonji kaže da u svojim kratkim romanima „traži uzbuđenje u kojem se izdvaja karakter; nevolja, muka i situacija, slučaj koji zadire u osu karaktera“ (Gárdonyi 1974, 77). U njegovom kratkom romanu iz 1918. godine „Svako sa svojim parom“ (*Ki-ki a párjával*) nametnuta situacija je tuberkuloza. Tekst istražuje postupke čoveka koji živi sa smrtnom bolešću. Naravno, tuberkuloza nije „samo“ fizička bolest, nego je i alegorija o nedostatku međuljudskih odnosa. Na taj način delo istražuje i bolesti duše. Najdinamičniji semantički momenat predstavljaju originalne metafore tuberkuloze. U radu se posmatraju postupci nastanka dvojnika glavnih likova koji takođe boluju od tuberkuloze i koji naglašavaju osnovnu metaforu.

Ključne reči: Geza Gardonji, tuberkuloza, bolest duše, kratki roman, dvojnici

A kézirat leadásának ideje: 2019. aug. 10.

Közlésre elfogadva: 2019. szept. 25.

A tanulmány a NKFIH által támogatott NN_17 125791 nyilvántartási számú és *A kánonképződés folyamatai komparatív megközelítésben: közép-európai és kelet-közép-európai kánonok a modernség kontextusaiban* című csoportos kutatás, illetve a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (és az ÚNKP-19-4 Bolyai+) keretében megvalósuló *Gárdonyi Géza prózapoétikái* című önálló kutatás eredménye.